

Лілія Асхатівна Мартинець,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки та управління освітою
Донецького національного університету імені Василя Стуса,
м. Вінниця

УДК 378.091

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК УЧИТЕЛІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ

Рассмотрены отечественная и зарубежная практика по профессиональному развитию учителей. Охарактеризовано профессиональное развитие учителя в общеобразовательных школах Украины. Проведен анализ педагогических идей по этому вопросу. Подчеркнуто, что вопросы профессионального развития учителей в разных странах имеет свои особенности. Анализ зарубежного опыта показал, что образовательные учреждения и организации вносят существенный вклад в профессиональное развитие и саморазвитие личности учителя, поэтому зарубежный опыт будет полезен и актуален для Украины, ведь от уровня его профессионализма, способности к профессиональному развитию напрямую зависят результаты социально-экономического и духовного развития общества.

Ключевые слова: профессиональное развитие, повышение квалификации, непрерывное образование, самореализация, саморазвитие.

The article deals with the domestic and foreign practice concerning the professional development of teachers, describes the professional development of teachers in comprehensive secondary schools of Ukraine. The analysis of pedagogical ideas on this issue was carried out. It was emphasized that the issues of professional development of teachers in different countries have their own peculiarities. An analysis of foreign experience has shown that educational institutions and organizations make a significant contribution to the professional development and self-development of the teacher's personality; therefore, foreign experience will be useful and relevant for Ukraine, because the results of socio-economic and spiritual development of society directly depend on the level of its professionalism and ability to professional development.

Key words: professional development, advanced training, continuous education, self-realization, self-development.

Модернізація освітньої системи зумовлює оновлення вимог до вчителя, його компетентностей, а також умов педагогічної діяльності. Сучасний учитель має швидко реагувати на зміни в освітньому середовищі, розробляти та запроваджувати інноваційні методики навчання і виховання, впроваджувати у практику діяльності закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) досягнення науки, реалізовувати національні традиції щодо виховання молоді. Це зумовлює підвищення вимог до нього як особистості та професіонала.

В історії вітчизняної педагогічної думки проблема професійного розвитку вчителя посідає одне з провідних місць. Професійний розвиток педагогічних

кадрів розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: Н. Гузій, Г. Данилова, Г. Маралов, Л. Мітіна, В. Сластьонін, Ю. Сліпич та ін. Питання професійного розвитку вчителів у системі післядипломної освіти досліджували В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Олійник, Т. Сорочан та ін.

На сучасному етапі актуальність означеної проблеми є незаперечною. Проте потребує вивчення практичний аспект цього питання, зокрема зарубіжний і вітчизняний досвід у системі післядипломної освіти та закладів загальної середньої освіти

Метою статті є вивчення питання професійного розвитку вчителів у вітчизняній та зарубіжній практиці.

Методами, що дають змогу досягти мети дослідження, є: аналіз та систематизація науково-педагогічної інформації з метою вивчення питання професійного розвитку вчителів у вітчизняній і зарубіжній практиці.

Необхідно наголосити, що проблема професійного розвитку вчителів не є принципово новою для педагогічної практики. У світовій практиці склався значний досвід щодо професійного розвитку вчителів. Так, професійний розвиток учителів у післядипломній освіті у Молдові здійснюють на підставі рамкових програм, розроблених за модулями згідно з вказівками Міністерства освіти і молоді, що передбачають актуалізацію знань за фахом, дидактикою предмета, психолого-педагогічних знань, з їх прив'язкою до концептуального, технологічного та оцінювального оновлення освіти Молдови. Метою цих програм є забезпечення відносної рівноваги між навчанням за фахом та професійною підготовкою вчителя. Рамкові програми неперервної освіти надають можливість розробити власну програму і маршрут навчання залежно від інтересів та прагнень, що сприяє і стимулює їхній професійний розвиток [1].

У Білорусі перепідготовку педагогічних кадрів здійснюють: Академія післядипломної освіти, сім регіональних інститутів підвищення кваліфікації (шість обласних та один міський), дев'ять інститутів підвищення кваліфікації, створених у структурі ВНЗ (за окремими педагогічними категоріями). Діяльність системи підвищення кваліфікації враховує комплекс змін в освіті: інтенсифікацію освітнього процесу, новий зміст і форми його організації, соціокультурну та ціннісну переорієнтацію освіти, оволодіння інноваційними освітніми технологіями тощо [13].

Професійний розвиток педагогічних працівників у Франції забезпечують установи післядипломної освіти, університетські інститути та регіональні центри освіти. Післядипломна освіта покликана допомогти вчителям відновити їхні професійні знання і, разом з тим, переорієнтувати відповідно до реальних проблем ЗССО та суспільства.

Серед пріоритетних напрямів реформування системи неперервної освіти Франції потрібно виокремити: значне покращення освіти вчителів, навчання через дослідницьку діяльність, масове запровадження в освітній сфері інновацій, створення нових навчально-науково-дослідних установ вищого рівня [10].

Особливістю системи підвищення кваліфікації Франції є зорієнтованість особистий професійного розвитку вчителя. В окремих випадках, коли виникає потреба в одночасній перепідготовці вчителів за одним фахом (це відбувається після значних змін навчальних програм), Міністерство національної освіти, досліджень і технологій змушене вдаватися до масових заходів, що наближаються за формою до підвищення кваліфікації в Україні [6]. Традиційними для України і Франції є проблеми особистої мотивації вчителя, відсутність у навчальних закладах заміни

вчителю, який мав би пройти перекваліфікацію, недостатність бюджету тощо [11].

У Великій Британії професійний розвиток здійснюють за двома моделями: курсова модель (course model) на базі ВНЗ та підвищення кваліфікації безпосередньо в школах (school based in-service education) [3]. Головною метою системи професійного розвитку є ознайомлення вчителів із новинками теорії та практики педагогічної діяльності, прогресивними педагогічними технологіями, а також закріплення в них навичок самостійного набуття знань, необхідних для професійного розвитку [4]. Підвищення кваліфікації здійснюють за гнучкими навчальними планами та варіативними навчальними програмами в очному та заочному форматі з використанням виїзних форм. Підвищення кваліфікації є безкоштовним, а на період навчання вчителя звільняють від занять у школі. Про підвищення кваліфікації зазначають у трудовому контракті. У навчальних планах більше 60 % часу відведено на дискусії та практикуми [12]. Серед форм підвищення кваліфікації потрібно назвати такі: групові форми діяльності; активні методи навчання: рольові ігри, драматизація, розв'язання педагогічних завдань, перегляд відеофрагментів зі шкільної практики та їх обговорення, тренінги; індивідуальна підготовка вчителів у межах школи; методичні семінари; конференції, круглі столи; дискусії; групове розроблення навчальних планів, програм, дидактичних матеріалів; дні професійного розвитку, керівництво дослідною діяльністю вчителя [4].

Неперервна освіта вчителів у Великій Британії спрямована на формування індивідуальної стратегії та стилю викладання вчителів, здатних до саморозвитку, що забезпечується завдяки не лише науковому обґрунтуванню (визначення цілей, формування та структурування змісту адекватно до цілей), а й ретельному технологічному опрацюванню [там само].

Післядипломна педагогічна освіта вчителів у Німеччині охоплює два напрями: 1) підвищення кваліфікації; 2) додаткову підготовку. Коло завдань першого напрямку пов'язано з професійним удосконаленням учителя, відповідно до його базової спеціальності (вчитель-предметник). Завдання другого напрямку в документах земель пов'язано з наданням учителю нової педагогічної спеціальності чи вдосконаленням його професійної кваліфікації для переходу на вищу посаду [10]. Підвищення кваліфікації у Німеччині – це добровільна діяльність кожного вчителя, який має можливість отримати додаткову спеціальність, навчаючись на підготовчих курсах, організованих земельними міністерствами культури та освіти або в університетах. Під час вибору предмета, який вивчають додатково, враховують як побажання слухача, так і потреби навчального закладу. Етап підготовки завершується для вчителя складанням додаткового іспиту, після чого він отримує допуск до викладання дисципліни за фахом в усіх типах шкіл. Ці заходи на сучасному етапі

користуються в Німеччині значним попитом, адже такий фахівець є компетентним у різних сферах науки, має кращі шанси реалізувати здібності та прагнення на ринку праці, покращити власний матеріальний добробут тощо [2].

У США важливу роль у професійному розвитку вчителів відіграють колегіальні форми діяльності, зокрема асоціації вчителів. Метою їх діяльності є покращення якості освіти чи певних її галузей, підвищення навчальної успішності учнів і професійний розвиток учителів [17]. Участь в асоціаціях надає можливість учителю на безкоштовні (чи зі знижкою) публікації у виданнях асоціації, підписки на професійний журнал та інформаційні бюлетені, а також доступ до цінних професійних видань. Підвищення кваліфікації забезпечують різноманітні вищі навчальні заклади, які пропонують широкий перелік різних програм підвищення кваліфікації за очною та дистанційною формою навчання. Деякі програми викладають безпосередньо у навчальному закладі. Зміст підвищення кваліфікації визначають стандарти професійної педагогічної освіти за фахом. Це передбачає фундаментальну, психолого-педагогічну, методичну, інформаційно-технологічну, практичну та соціально-гуманітарну підготовку [16]. Система підвищення кваліфікації в США досить поширена, адже має матеріальне підґрунтя: вчитель, який упродовж року проходив навчання за будь-якою формою, має можливість отримати надбавку до зарплати. Раз на п'ять років учителі проходять обов'язкову сертифікацію для підтвердження учительської ліцензії, що вимагає постійного розвитку та вдосконалення власного фаху.

У Канаді Асоціації вчителів забезпечують доступність можливостей професійного розвитку, розробляють та поширюють програми підвищення кваліфікації вчителів, підтримку та ресурси створення програм професійного розвитку, започатковують комітети професійного розвитку вчителів. У кожній асоціації вчителів є підрозділ професійного розвитку, головне завдання якого полягає в дослідженні проблем підвищення кваліфікації вчителів, розвиток і розповсюдження практичних програм серед членів асоціації [18]. Згідно з законодавством Канади, кожна школа розробляє щорічний план професійного розвитку вчителів, що передбачає визначення цілей навчального закладу, відповідно до національної та провінційної політики розвитку освіти, методів і механізмів здійснення контролю їх досягнення. На засадах означеного плану та Стандарту якості викладання в Канаді (Teaching Quality Standard) кожен учитель розробляє план індивідуального професійного розвитку.

У Китаї професійний розвиток вчителів здійснюють у взаємодії курсів підвищення кваліфікації, заходів на базі навчального закладу та самоосвіти вчителя [8]. Для цього використовують кредитно-накопичувальну систему, що забезпечує можливість врахування досягнень вчителів не лише під час навчання на курсах підвищення кваліфікації, а й у між-

курсний період на рівні навчального закладу [14]. Підвищення кваліфікації здійснюють за денною, вечірньою, заочною та дистанційною формами навчання і формується з урахуванням педагогічного стажу, рівня педагогічної кваліфікації та необхідності методичного вдосконалення. Учителям пропонують різні програми: курси для молодих учителів; рівневі курси відповідно до професійного стажу вчителя; курси з використання інформаційних технологій у галузі викладання; курси підвищення кваліфікації за формою навчання «меню», за якої вчитель з різноманіття запропонованих дисциплін обирає більш цікаві для нього; курси для вчителів сільських районів; курси з відривом та без відриву від професійної діяльності; короткотермінові та довготермінові курси тощо [7].

Отже, питання професійного розвитку вчителів у різних країнах має певні особливості. Аналіз світового досвіду підтверджує, що освітні установи та організації роблять істотний внесок у професійний розвиток та саморозвиток особистості вчителя. Таким чином, зарубіжний досвід буде корисним та актуальним для України.

Україна потребує створення нової системи післядипломної освіти вчителя, що враховувала б позитивний світовий досвід. Підвищення кваліфікації має забезпечувати особистісні потреби вчителя у професійному розвитку. Для цього, на думку українського дослідника В. Ковальчука, необхідно розробити діагностичну модель професійного розвитку вчителя, на засадах якої він міг би визначати рівень професійних навичок та особисті потреби їхнього розвитку (за прикладом Нідерландів). Цікавим є досвід США, де Міністерство освіти кожного штату пропонує вчителям навчання за дистанційними модулями. Після їх опанування фахівець отримує відповідний сертифікат. Актуальним є створення сучасної єдиної державної установи підвищення кваліфікації (наприклад, Агенції професійного розвитку педагогічних працівників), яка б розробляла політику в галузі післядипломної освіти [5].

У сучасних умовах гостро постає проблема професійного розвитку вчителів. Нами було розглянуто досвід професійного розвитку вчителів у деяких ЗЗСО України. З огляду на це, необхідно зазначити, що діяльність ЗЗСО відрізняє розмаїтість цілей, змісту та способів розв'язання актуальних освітніх проблем. До того ж, їх об'єднує визнання професійного розвитку, освіти та самореалізації особистості вчителя, долучення вчителів до неперервної освіти. Необхідно наголосити, що в зазначених ЗЗСО діяльність здійснюють в напрямі професійного розвитку вчителів. Основою системи освітньої діяльності постає співпраця учнів, учителів та батьків.

Таким чином, вважаємо, що існують ЗЗСО, де діяльність з професійного розвитку вчителя здійснюють послідовно з використанням досягнень психолого-педагогічної науки, досвід яких нами було вивчено (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнені результати ознайомлення з педагогічною практикою закладів освіти з проблеми професійного розвитку вчителя

Навчальний заклад	Головна ідея	Пріоритетний напрямок діяльності	Шляхи розв'язання проблеми
1	2	3	4
Навчально-виховний комплекс «Гімназія – ЗЗСО I–III ступенів № 4» Світловодської міської ради Кіровоградської області	Внутрішня готовність і потреба усвідомленого та добровільного самовизначення	Рефлексія саморозвитку вчителя щодо формування життєвої компетентності особистості	– Створення умов, необхідних для розвитку здібностей вчителів; – моделювання процесу формування ключових життєвих компетентностей учителів; – розроблення індивідуального плану з професійного саморозвитку
ЗЗСО I–III ступенів № 1 Світловодської міської ради Кіровоградської області	Професійний розвиток учителя через подолання усталених стереотипів та пошук ідей щодо створення інтелектуальної основи нового ЗЗСО	Розвиток творчої особистості	– Поширення дослідної діяльності; – розвиток здібностей вчителів; – створення позитивного іміджу
КЗ «НВК «Долинська гімназія – ЗЗСО I–III ступенів №3 Долинської районної ради»	Успішний учитель – успішний випускник – успішний та самодостатній громадянин України	Створення умов для самовизначення особистості	– Професійне самовизначення та самореалізація вчителів; – виховання самодостатньої особистості; – моделювання процесів упровадження компетентісно орієнтованого підходу; – алгоритмізація діяльності керуючої підсистеми
Помічянська ЗЗСО I–III ступенів № 3 Добровеличківської районної держадміністрації Кіровоградської області	ЗЗСО – центр освітнього простору	Створення ЗЗСО людяності та гуманізму, творчості й постійного пошуку	– Функціонування інноваційних форм методичної діяльності; – ініціювання та участь у професійних заходах; – поєднання шкільної, позашкільної та громадянської діяльності вчителів на рівні громади
НВК «Олександрійський колегіум – спеціалізований ЗЗСО»	Дитина, Учитель, його життя, духовне та фізичне здоров'я – основна цінність гімназії	Послідовна підготовка особистості до досягнення успіху впродовж усього життя	– створення умов для професійної діяльності вчителів; – упровадження нетрадиційних форм методичної діяльності; – створення успішного, комфортно освітнього простору та психологопедагогічної підтримки учителів; – розвиток життєвої компетентності
Летківська ЗЗСО I–III ступенів Тростянецького району Вінницької області	Визначення кожного вчителя як самоцінності та носія суб'єктивного досвіду	Створення моделі авторського ЗЗСО з метою успішної діяльності учнів та вчителів на засадах самоактуалізації, саморозвитку, самовдосконалення	– Організація навчання на засадах компетентісного підходу; – задоволення професійних потреб учителів; – формування людини, здатної до успішної самореалізації в просторі культур
Авторський навчально-виховний комплекс м. Ужгорода Ужгородської міської ради Закарпатської області	Формування соціально активного, духовно збагаченого громадянина України	Створення умов для поступального розвитку вчителя та учня	– Створення сприятливих умов для самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації учасників освітнього процесу; – створення системи демократичного управління гімназією; – налагодження системи соціального партнерства
Летківська ЗЗСО I–III ступенів Тростянецького району Вінницької області	Визначення кожного вчителя як самоцінності та носія суб'єктивного досвіду	Створення моделі авторського ЗЗСО з метою успішної діяльності учнів та вчителів на засадах самоактуалізації, саморозвитку, самовдосконалення	– Організація навчання на засадах компетентісного підходу; – задоволення професійних потреб учителів; – формування людини, здатної до успішної самореалізації в просторі культур

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Авторський навчально-виховний комплекс м. Ужгорода Ужгородської міської ради Закарпатської області	Формування соціально активного, духовно збагаченого громадянина України	Створення умов для поступального розвитку вчителя та учня	– Створення сприятливих умов для самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації учасників освітнього процесу; – створення системи демократичного управління гімназією; – налагодження системи соціального партнерства
Ужгородський ЗЗСО І–ІІІ ступенів № 8	Виховання високодуховної, конкурентоспроможної творчої людини – громадянина України	Створення системи освіти, спрямованої на формування успішної особистості	– Особистісна орієнтація в навчанні учителів; – діагностико-технологічне управління освітнім процесом; – упровадження моніторингового супроводу навчання вчителів
Ужгородський ЗЗСО І–ІІІ ступенів № 19 Ужгородської міської ради Закарпатської області	Розвиток діяльнісного потенціалу учителя	Виховання інтелігентності в кожного вчителя	– Антропоцентристська стратегія виховання особистості; – нові підходи до діяльності з педагогічними кадрами; – духовне взаємозбагачення вчителів; – відродження української національної культури та культури народів інших національностей
Перша українська гімназія імені М. Аркаса м. Миколаєва	Створення атмосфери творчої діяльності в організованому по-новому в освітньому процесі	Розвиток особистості, здатної до самореалізації та саморозвитку, орієнтованої на досягнення успіху в різних галузях діяльності	– Спонування до творчого розвитку вчителів; – розвиток індивідуальності суб'єктів освітнього процесу; – створення сприятливих умов для розвитку педагогічної творчості
Комунальний заклад «Навчально-виховний комплекс: ЗЗСО І–ІІІ ступенів – гімназія № 30 імені Тараса Шевченка Вінницької міської ради	Навчальний заклад містить сукупність умов для вільного самовизначення особистості та орієнтації на досягнення успіху	Розвиток творчої особистості	– Запровадження системи матеріального стимулювання всіх учасників освітнього процесу; – створення творчих лабораторій учителів; – поширення міжнародних зв'язків ліцею
Краматорський ЗЗСО № 3	Дух ЗЗСО – це дух: співпраці; високих стандартів; радощів життя та спільних перемог	Виявлення природних особливостей та обдарувань, створення умов для їх реалізації та розвитку	– Модернізація змісту освіти; – застосування активних форм навчання вчителів; – підтримання здорової конкуренції

Отже, вивчення педагогічної практики ЗЗСО підтвердило, що в них створюють та успішно реалізують різні моделі з навчання та підготовки учителів. Це сприяє їх професійному становленню, однак цілеспрямовану науково-методичну діяльність з управління освітнім середовищем професійного розвитку вчителів у ЗЗСО не виконують. До перспективних напрямів подальших досліджень належить обґрунтування та розроблення моделі управління освітнім середовищем професійного розвитку вчителів.

Використані літературні джерела

1. Базовое образование в Республике Молдова с перспективы школы дружественной ребенку: Исследование / Аркадие Барбэрошиє, Анатол Гремалски, Ион Жигэу [и др.] ; Ин-т публичных политик. – Кишинев, 2009. – С. 67–71.
2. Вакулєнко Т. И. Становление и развитие системы повышения квалификации учителей Германии :

дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. И. Вакулєнко. – Киев, 1995. – 186 с.

3. Гаргай В. Б. Курсовая модель повышения квалификации учителей на Западе [Электронный ресурс] / В. Б. Гаргай // Сибирский учитель. – 2003. – Вып. № 6 (30), ноябрь–декабрь 2003. – Режим доступа: <http://www.sibuch.ru/article.php?no=205>. – Загл. с экрана.

4. Кіщенко Ю. В. Формування професійної майстерності вчителя в системі педагогічної освіти Англії та Уельсу : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ю. В. Кіщенко. – Київ, 2000. – 20 с.

5. Ковальчук В. Професійний розвиток учителів: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / В. Ковальчук. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/485-profesijnij-rozvitok-uchiteliv-zarubizhniy-dosvid>. – Назва з екрана.

6. Корсак К. В. Франція: післядипломна освіта та її досягнення / К. В. Корсак, Л. О. Гранюк // Післядипломна освіта в Україні. – 2001. – № 1. – С. 28–31.

7. Котельнікова Н. Періодизація історії розвитку післядипломної педагогічної освіти в КНР / Н. Котельнікова // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – № 1. – С. 66–71.

8. Котельнікова Н. М. Система післядипломної освіти вчителів у Китаї : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Надія Миколаївна Котельнікова. – Луганськ, 2012. – 274 с.

9. Мукан Н. Система неперервної професійної освіти педагогів Канади: інституції та їхня діяльність / Н. Мукан // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 22. – С. 227–231. – (Серія: педагогічна).

10. Синенко С. І. Розвиток післядипломної педагогічної освіти в країнах Західної Європи (Англія, Франція, Німеччина) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / С. І. Синенко. – Київ, 2002. – 21 с.

11. Скрипчук Н. В. Формування професійної майстерності вчителя іноземної мови в системі післядипломної освіти України і Франції [Електронний ресурс] / Н. В. Скрипчук // Народна освіта : електронне наукове фахове видання. – 2007. – Вип. 1. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007-1/07snvouf.htm>. – Назва з екрана.

12. Соколова А. В. Професійна підготовка вчителя у системі педагогічної освіти Англії і Шотландії: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. В. Соколова. – Одеса, 2009. – 20 с.

13. Тавгень О. І. Система підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в умовах реформування національного образования Республіки Білорусь / О. І. Тавгень // Человек и образование : акад. вестн. Ін-та образования взрослых Рос. акад. образования : науч.-пед. изд. – 2006. – № 7. – С. 28–31.

14. Шацька О. П. Розвиток вищої педагогічної освіти в Китаї (70-ті рр. XX – початок XXI століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Оксана Петрівна Шацька. – Луганськ, 2012. – 250 с.

15. Школи України 2006: Лауреати конкурсу «100 кращих шкіл України» у 9 номінаціях / Н. Мурашко, Н. Валентин, Ж. Сташко. – Київ : Шкільний світ, 2006. – 400 с.

16. Hayes D. Inservice teacher development: some basic principles / D. Hayes // English Language Teaching Journal. – 1995. – V. 49. – № 3. – P. 3–4.

17. Edge J. Cooperative development: Professional development through co-operation with colleagues / J. Edge. – Harlow : Longman, 1991. – P. 24–28.

18. The Development of education in Canada. Report of Canada. The Council of Ministers of Education: Geneva. – 2001. 5–8. Sept. – 101 p.

Bibliography

1. Bazovoe obrazovanye v Respublyke Moldova s perspektivy shkoly druzhestvennoi rebenku: Yssledovanye / Arkadye Barberoshye, Anatol Hremalsky, Yon Zhyheu [y dr.]; Yn-t publchyhnykh polytyk. – Kyshynev, 2009. – С. 67–71.

2. Vakulenko T. Y. Stanovlenye u razvytye systemy povysheniya kvalyfykatsyy uchyteliei Hermanyy : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / T. Y. Vakulenko. – Kyev, 1995. – 186 s.

3. Harhai V. B. Kursovaia model povysheniya kvalyfykatsyy uchyteliei na Zapade [Elektronnyi resurs] / V. B. Harhai // Sybyrskiy uchitel. – 2003. – Vyp. № 6

(30), noiabr–dekabr 2003. – Rezhym dostupa: <http://www.sibuch.ru/article.php?no=205>. – Zahl. s ekrana.

4. Kishchenko Yu. V. Formuvannia profesiinoi maisternosti vchytelia v systemi pedahohichnoi osvity Anhlii ta Uelsu : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Yu. V. Kishchenko. – Kyiv, 2000. – 20 s.

5. Kovalchuk V. Profesiyni rozvytok uchyteliv: zarubizhnyi dosvid [Elektronnyi resurs] / V. Kovalchuk. – Rezhym dostupu: <http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/485-profesijnij-rozvytok-uchyteliv-zarubizhnij-dosvid>. – Nazva z ekrana.

6. Korsak K. V. Frantsiia: pisliadyplomna osvita ta yii dosiahnennia / K. V. Korsak, L. O. Hraniuk // Pisladyplomna osvita v Ukraini. – 2001. – № 1. – S. 28–31.

7. Kotelnikova N. Periodyzatsiia istorii rozvytku pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity v KNR / N. Kotelnikova // Istoryko-pedahohichnyi almanakh. – 2010. – № 1. – S. 66–71.

8. Kotelnikova N. M. Systema pisladyplomnoi osvity vchyteliv u Kytai : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Nadiia Mykolaivna Kotelnikova. – Luhansk, 2012. – 274 s.

9. Mukan N. Systema nepererвної profesiinoi osvity pedahohiv Kanady: instytutsii ta yikhnia dialnist / N. Mukan // Visnyk Lvivskoho universytetu. – 2007. – Vyp. 22. – S. 227–231. – (Ceriia: pedahohichna).

10. Synenko S. I. Rozvytok pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity v krainakh Zakhidnoi Yevropy (Anhliia, Frantsiia, Nimechchyna) : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / S. I. Synenko. – Kyiv, 2002. – 21 s.

11. Skrypchuk N. V. Formuvannia profesiinoi maisternosti vchytelia inozemnoi movy v systemi pisladyplomnoi osvity Ukrainy i Frantsii [Elektronnyi resurs] / N. V. Skrypchuk // Narodna osvita : elektronne naukowe fakhove vydannia. – 2007. – Vyp. 1. – Rezhym dostupu: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007-1/07snvouf.htm>. – Nazva z ekrana.

12. Sokolova A. V. Profesiina pidhotovka vchytelia u systemi pedahohichnoi osvity Anhlii i Shotlandii: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / A. V. Sokolova. – Odessa, 2009. – 20 s.

13. Tavhen O. Y. Systema povysheniya kvalyfykatsyy pedahohicheskikh kadrov v usloviakh reformyrovaniya natsyonalnogo obrazovaniya Respublyky Belarus / O. Y. Tavhen // Chelovek y obrazovanye : akad. vestn. Yn-ta obrazovaniya vzroslykh Ros. akad. obrazovaniya : nach.-ped. yzd. – 2006. – № 7. – С. 28–31.

14. Shatska O. P. Rozvytok vyshchoi pedahohichnoi osvity v Kytai (70-ti rr. KhKh – pochatok KhKhI stolittia) : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Oksana Petrivna Shatska. – Luhansk, 2012. – 250 s.

15. Shkoly Ukrainy 2006: Laureaty konkursu «100 krashchykh shkil Ukrainy» u 9 nominatsiiakh / N. Murashko, N. Valentyn, Zh. Stashko. – Kyiv : Shkilnyi svit, 2006. – 400 s.

16. Hayes D. Inservice teacher development: some basic principles / D. Hayes // English Language Teaching Journal. – 1995. – V. 49. – № 3. – R. 3–4.

17. Edge J. Cooperative development: Professional development through co-operation with colleagues / J. Edge. – Harlow : Longman, 1991. – R. 24–28.

18. The Development of education in Canada. Report of Canada. The Council of Ministers of Education: Geneva. – 2001. 5–8. Sept. – 101 p.